

MOKSLO DARBUOTOJŲ IR SPECIALISTŲ INFORMACINIŲ POREIKIŲ TYRIMAI LIETUVOS TSR: PAGRINDINĖS TENDENCIJOS, METODAI, REZULTATAI

LOLITA KRČMINAITE

Kuriant efektyvias informacinio aptarnavimo sistemas, būtina kuo tiksliau žinoti jų vartotojų — mokslininkų bei specialistų — informacinius poreikius.

Informacinių poreikių (toliau — IP) tyrimo problemą 1958 m. iškėlė ir pagrindė anglų fizikas ir visuomenės veikėjas Dž. Bernalas¹. TSRS, taip pat ir Lietuvoje, sistemingai šią problemą tirti pradėta tik 7-tojo dešimtmečio viduryje². Domėjimasis IP tyrimais nuolat auga: VINITI RZ „Informatika“ šia tema užregistruotų darbų skaičius 1977 m. sudarė 1,6%, 1978 m. — 1,7%, o 1983 m. — jau 3% bendro užregistruotų darbų skaičiaus³.

Lietuvoje publikacijų šia tema taip pat sparčiai daugėja: nuo 1967 m. (išspausdinta pirmoji publikacija) iki 1976 m. pasirodė 17 darbų, o 1977—1986 m. — jau 42 darbai. Per du šios problemos tyrimo dešimtmečius IP tyrimo klausimai nagrinėti 59 publikacijose. Dauguma darbų — 37 (64%) apibendrina konkrečių tyrimų rezultatus. Penkiuose iš jų analizuojami visos respublikos liaudies ūkio specialistų IP, 32-juose nagrinėjami konkrečios mokslo ar liaudies ūkio šakos specialistų IP. Jų tyrimo metodikai ar konkrečių metodų naudojimo analizei skirta 18 (30%) publikacijų. Paskelbti 4 (6%) teoriniai darbai.

Gausėja ir tyrinėtojų: pirmąjį dešimtmetį mokslo darbuotojų ir specialistų IP problemas tyrė 16 autorių, o antrąjį — 27. Išryškėjo nuodugnesnio, atidesnio problemos nagrinėjimo tendencija. Tai rodo publikuotų darbų formos bei turinio kitimas: 1967—1976 m. šia tema skelbiami tik straipsniai bei pranešimų tezės, o 1977—1986 m. pasirodo didesnės apimtys bei brandesnių darbų (apgintos 3 kandidatinės disertacijos).

Respublikos liaudies ūkio specialistų IP tyrimo pradininkai — Respublikinio mokslinės techninės informacijos ir propagandos instituto (dabar LIMTI) darbuotojai A. Kancleris, R. Pladis, A. Danielius. 7-tojo dešimtmečio antroje pusėje jų paskelbtose publikacijose⁴ keliamas užda-

¹ Kancleris A. Lietuvos liaudies ūkio darbuotojų poreikiai ir jų aptarnavimas mokslinė techninė informacija. — V., 1968. — P. 1.

² Канцлерис А., Пладис Р., Даниелюс А. Проект системы информирования потребителей в Литве // Доклады второй конференции информатиков Литвы. — Вильнюс, 1968. — С. 38.

³ Атанасиу Т., Теодору В. Изучение информационных потребностей // НТИ. Сер. 1. — 1985. — № 12. — С. 15.

⁴ Kancleris A. Lietuvos liaudies ūkio darbuotojų poreikiai ir jų aptarnavimas mokslinė techninė informacija. — V., 1968. — 11 p.; Kancleris A., Pladis R., Danielius A. Проект системы... — С. 38—57; Kancleris A. Informacijos vartotojų poreikių tyrimas // Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. — 1969. — T. 7. — P. 19—28; Kancleris A. Pagrindinės Lietuvos probleminių poreikių tyrimo kryptys // Lietuvos informatikų darbai. — V. 1970. — T. 1. — P. 43—60.

vinys ištirti Lietuvos TSR specialistų mokslinės techninės informacijos poreikius. Remdamiesi šalies ir užsienio patirtimi, jie aptarė einamųjų bei retrospektyviųjų IP tyrimo metodiką. Kadangi autorių pasirinktas tyrimo objektas — visų respublikos liaudies ūkio specialistų IP — labai platus, sunku buvo pasiekti konkrečių rezultatų. Antra vertus, jie pateikė brandžių, dar ir šiandien aktualių metodių rekomendacijų. Pažymėtinas A. Kanclerio bandymas nukreipti IP tyrimus objektyvių poreikių nagrinėjimo kryptimi. 1968 m. jis pasiūlė tiksliai nustatyti, kaip kiekvieno kūrybinio darbo etape atsiranda ir formuojasi IP⁵. A. Kancleris patarė liaudies ūkio specialistų bei mokslo darbuotojų IP prognozuoti pagal mokslo tiriamųjų darbų planus bei direktyvinę medžiagą, nes juose atsispindi kiekvienas mokslo tiriamųjų darbų etapas, o jau susiformavusius IP formalizuoti pasinaudojus fiksuotų temų sąrašu (UDK lentelėmis, VINITI RZ rubrikatoriumi ir kt.) ir tuo sumažinti anketavimo subjektyvumą.

Šį metodą A. Kancleris ir R. Pladis išbandė 1966 m. tirdami skaičiavimo mašinų susivienijimo „Sigma“ konstruktorių IP⁶. Tai buvo vienas iš pirmųjų bandymų šalyje teminius IP nustatyti pagal anketą-rubrikatorių. UDK rubrikų pagrindu sudarytas temų sąrašas padėjo gauti išsamesnius ir svarbiausia — objektyvesnius duomenis. Tradicinio anketavimo metodu buvo nustatyti minėtos įmonės konstruktorių (technikos mokslo specialistų) labiausiai vertinami pirminiai informacijos šaltiniai: 1) žurnalų straipsniai, 2) knygos, 3) išradimų aprašymai, patentai, 4) techniniai katalogai, 5) nepublikuoti dokumentai (komandiruočių ataskaitos, technikos naujovių aprašymai, mokslo tiriamųjų darbų planai ir ataskaitos), 6) standartai bei kiti normatyviniai dokumentai, 7) techniniai lapeliai.

Nors A. Kanclerio ir R. Pladžio⁶ teigimu, šiuo nedideliu tyrimu jie norėjo tik patikrinti pasirinktų metodų efektyvumą, tačiau šis darbas reikšmingas ir kaip pirmas bandymas patyrinėti atskiros mokslo šakos — technikos specialistų IP, atskleisti jų specifiką.

Technikos mokslo darbuotojų ir specialistų IP tyrimų istorijai reikšmingas D. Petrikenės straipsnis⁷. Jame lyginami Kauno radijo gamyklos specialistų ir jos konstruktorių biuro darbuotojų IP. Autorė pirmoji analizavo IP priklausomybę nuo veiklos pobūdžio bei užimamų pareigų. Panaudoti tradiciniai tyrimo metodai — apklausa, bibliotekinių dokumentų analizė. D. Petrikenė nustatė, kad konstruktorių biuro darbuotojų IP yra kur kas intensyvesni nei gamybos specialistų. Kadangi autorė tenkinosi tik kiekybiniais parametrais, liko neatskleistas pagrindinis nežinomasis — skirtumas tarp dirbančiųjų kūrybinį darbą ir specialistų gamybininkų IP struktūros.

⁵ Kancleris A. Lietuvos liaudies ūkio. — P. 2.

⁶ Канцлерис А., Пладис Р. Основные принципы построения системы текущего дифференцированного научно-технического информирования потребителей Лит.ССР // Труды III Всесоюзной конф. по информационно-поисковым системам и автоматизированной обработке. — М., 1967. — Т. 1. — С. 434—446.

⁷ Petrikenė D. Mokslinio tyrimo ir projektavimo-konstravimo darbuotojų informacinių poreikių dinamikos tyrimas // Lietuvos informatikų darbai. — V., 1970. — T. 1. — P. 24—43.

8-tojo dešimtmečio viduryje į technikos mokslų specialistų IP atkreipė dėmesį viešosios bei masinės bibliotekos. 1976 m. Vilniaus A. Mickevičiaus viešosios bibliotekos atliktame tyrime analizuotas inžinerijos ir technikos darbuotojų (toliau — ITD) techninės literatūros skaitymas⁸. Interviu bei bibliotekinių dokumentų analizės metodais nustatyta, jog ITD domisi: 1) naujausia moksline, 2) informacine, 3) gamybine literatūra. Tyrimo vykdytojams nepatikslinus labiausiai ITD skaitomų leidinių tipų, minėti duomenys nieko nauja nepateikė. Vertinga tai, jog šio tyrimo metu buvo nustatyta, kokių techninės literatūros skyrių knygos daugiausia skaitomos. Tai: 1) valdymo ir elektroninė technika, puslaidininkiai; 2) metalurgija, metalotyra; 3) statyba.

Bibliotekų vaidmenį technikos specialistų informaciniam aptarnavimui 1981 m. analizavo Panevėžio bibliotekų darbuotojai⁹. Tirtas trijų Panevėžio įmonių ITD skaitymas 12-koje bibliotekų: gamyklų techninėse, RMTB filiale, viešojoje, masinėse, profsąjungų. Bibliotekinių dokumentų analizės metodu atskleista, kad dauguma ITD skaito savo įmonių bibliotekose. Masinėmis bibliotekomis naudojasi 26% ITD, viešąja biblioteka — 19%. Joje daugiausia skaito grožinę literatūrą.

Nustatyta, jog ITD lektūroje vyrauja techninė literatūra (62% visos per metus išduotos literatūros). Kitų mokslo šakų literatūra sudarė 38%, visuomenės mokslų — 10%, grožinė — 22%, meno — 2%. Paaškęjo, jog ITD beveik nesidomi kalbos mokslo, medicinos, sporto, žemės ūkio literatūra.

Šiuose bibliotekų darbuotojų jėgomis atliktuose tyrimuose IP tapatinami su užklausomis arba nustatomi pagal pačių skaitytojų pasisakymus apie savo poreikius. Šiais metodais surinkti duomenys nepadeda įžvelgti IP formavimosi faktorių, nustatyti raidos tendencijų bei kitų IP nežinomųjų, kuriems reikia tikslesnių matavimų. 9-tajame dešimtmetyje šiems uždaviniams spręsti drąsiau imta taikyti matematinis ir mokslinio prognozavimo metodus. Matematinio IP tyrimo metodą, remdamasis kibernetikos mokslo laimėjimais, sukūrė A. Budrevičius¹⁰. Mokslis io prognozavimo metodu bibliotekų skaitytojų teminiams IP tirti sėkmingai pritaikė A. Janulevičienė¹¹. Autorė faktorių analizės metodu nustatė RMTB skaitytojų charakteristikų parametrus, darančius įtaką temi jų IP formavimuisi, t. y. skaitytojo veiklos sferą bei organizacijos, kurioje jis dirba, tipą. Teminių IP raidos tendencijoms nustatyti A. Janulevičienė pritaikė trimėčio slenkancio vidurkio metodą, padėjusį išlyginti atsitiktinius duomenų svyravimus. A. Janulevičienės atlikta analizė patvirtino

⁸ Jakimaitienė Z. Skaitytojas ir techninė knyga // Bibliotekų darbas. — 1976. — Nr. 10. — P. 26–27.

⁹ Jonušas L. Techninės infeligitijos skaitymas // Bibliotekų darbas. — 1982. — Nr. 3. — P. 10–11.

¹⁰ Будревичюс А. Разработка метода определения информационных потребностей: Автореф. на соиск. степени канд. техн. наук. — Вильнюс, 1982. — 16 с.

¹¹ Янүлявичене А. Методология прогнозирования потребностей в научно-технической литературе: Дисс. канд. пед. наук. — Вильнюс, 1986; Janulevičienė A. Skaitytojų poreikių kilitimo tendencijos // Mokslas ir technika. — 1984. — Nr. 12. — P. 43; Janulevičienė A. Informacijos poreikių kilitimo tendencijos // Mokslas ir technika. — 1985. — Nr. 11. — P. 45.

ir A. Kanclerio bei R. Pladžio gautų duomenų patikimumą¹². RMTB skaitytojai labiausiai vertina šiuos informacijos šaltinius: 1) patentinę literatūrą (50—60%), 2) periodinius leidinius (15—20%), 3) knygas (11%).

Pastarąjį dešimtmetį intensyviai tiriami politechinio profilio aukštųjų mokyklų (KPI, VISI) mokslinio pedagoginio personalo IP^{13, 14}. Metodiniu brandumu išsiskiria 1980—1985 m. VISI bibliotekos mokslinės techninės informacijos skyriaus atliktas instituto mokslinio pedagoginio personalo IP tyrimas¹⁵. Be apklausos, panaudoti ir kiti metodai: instituto mokslo tiriamųjų darbų planų analizė, grįžtamojo ryšio kortelių analizė. Nustatyti pagrindiniai mokslinio pedagoginio personalo informacijos šaltiniai: 1) informaciniai leidiniai, 2) moksliniai žurnalai (abiejų šių informacijos šaltinių prioritetą sąlygoja aukštosios mokyklos veiklos pobūdis), taip pat tinkamiausios technikos mokslų darbuotojams informacijos pateikimo formos: atrankinis informacijos paskirstymas ir informacijos dienos, parodos.

Kaip matyti iš aptartų darbų, technikos specialistų bei mokslo darbuotojų IP struktūra nuodugnai neatskleista. Įvairiais metodais (dažniausiai subjektyviais) tiriant skirtingus požymius turinčias specialistų grupes (konstruktorius, ITD, mokslo darbuotojus, mokslo darbuotojus pedagogus), gauti nepalyginami, kartais net prieštaringi rezultatai.

Kitos mokslo šakos — medicinos specialistų bei mokslo darbuotojų IP tyrimai respublikoje pradėti 8-tojo dešimtmečio viduryje. Bandyta atskleisti įvairių medicinos sričių darbuotojų IP specifiką. Minėti epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos mokslo darbuotojų IP tyrimai, atlikti bibliografinių nuorodų statistinės analizės, individualių mokslo tiriamojo darbo planų analizės metodais^{16, 17}. Ypač reikšminga 1974 m. M. Rauckio, V. Tamulienės, V. Radzevičiūtės atlikta mokslinės literatūros citavimo analizė epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos mokslo tiriamojo instituto darbuotojų publikacijose bei mokslo tiriamųjų darbų ataskaitose. Minėtiems autoriams bibliografių nuorodų statistinės analizės metodu pavyko nustatyti, jog labiausiai naudojama 1—5 metų senumo leidiniais (45,7%). Aktyvaus leidinių naudojimo riba — 10—15 metų.

¹² Канцлерис А., Пладзис Р. Основные принципы... — С. 444—446.

¹³ Garbėnienė O. Moksliniai tyrimai aukštųjų mokyklų bibliotekose // Bibliotekų darbas. — 1982. — Nr. 6. — P. 18—19.

¹⁴ Шлейнине В. Изучение информационных потребностей специалистов высшей школы политехнического профиля // Проблемы информационной работы в библиотеке высшего учебного заведения. — Вильнюс, 1975. — С. 61—63.

¹⁵ Kačkuvienė M., Galaburdaitė R. Tiriamie informacinius poreikius // Bibliotekų darbas. — 1983. — Nr. 5. — P. 13—14; Kačkuvене M. Изучение ИП сотрудников ВИСИ // Интенсификация развития региональных систем научно-технической информации в 12 пятiletке: Тезисы докладов... — Вильнюс, 1986. — С. 57—58.

¹⁶ Рауцкис М., Тамулене В., Радзевицкис В. Использование информации в научно-исследовательской работе // Вопросы эпидемиологии и гигиены в Литовской ССР: Материалы научной конф. по кишечным инфекциям. 21—22 ноября 1974 г. — Вильнюс, 1975. — С. 211—213.

¹⁷ Tamulienė V. Epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos mokslinio tyrimo institutų mokslinių darbuotojų informacinis aprūpinimas // Iš medicinos bibliotekų darbo patirties. — V., 1979. — Nr. 4. — P. 33—35.

1975 m. analizuoti onkologų, kardiologų, neurologų, psichiatrų bei stomatologų IP Onkologijos mokslinio tyrimo instituto mokslinės informacijos skyriaus darbuotojai onkologų (mokslu darbuotojų bei praktikų) IP tyrė anketavimu metodu. Šį tyrimą aptarusio J. Kostelnicko teigimu, mokslu darbuotojų teminiai IP tiksliai atitinka jų mokslu tiriamojo darbo planų bei disertacijų tematiką. Išryškėjo IP priklausomybė nuo veiklos pobūdžio: — medicinos mokslu darbuotojus daugiau domino pirminė, medikus praktikus — antrinė informacija¹⁸. Tačiau tyrimu autoriams nepavyko tiksliai nustatyti šios svarbios IP savybės, kadangi jie nesurinko duomenų apie konkrečių informacijos šaltinių naudojimą.

Rezultatyvumu bei metodiniu brandumu išsiskiria K. Vaitkevičiaus bei O. Peikštenienės atlikta Lietuvos kardiologinės informacijos srautų analizė¹⁹. Nustatant vertingiausius informacijos šaltinius kardiologijos, stomatologijos, neuropatologijos bei psichiatrijos specialistams, pastebėta, jog mūsų šalies ir užsienio leidinių tipai naudojami nevienodai. Iš užsienio leidinių labiausiai cituojami: 1) žurnalai, 2) knygos; iš šalies leidinių: 1) teminiai straipsnių rinkiniai bei konferencijų tezės, 2) žurnalai, 3) knygos (monografijos). Išimtį sudaro kardiologu citavimas: 1) disertacijos, 2) teminiai straipsnių rinkiniai ir konferencijų tezės, 3) žurnalai, 4) knygos (monografijos). Gauti duomenys rodo minėtų medicinos sričių specialistų IP specifiką: neurologus, psichiatrus bei stomatologus labiau domina praktinės veiklos rezultatai, o kardiologus — fundamentinio pobūdžio tyrimų duomenys bei teoriniai teiginiai. K. Vaitkevičius ir O. Peikštenienė bibliografinių nuorodų statistinės analizės metodu ištyrė, jog kardiologai, neurologai, psichiatrai bei stomatologai daugiausia naudojami 1—5 metų senumo leidiniais (46%); aktyviaus naudojimo riba — 10 metų. Šie duomenys sutampa su M. Rauckio, V. Tamulienės bei V. Radzevičiūtės atiliktos epidemiologijos, mikrobiologijos ir higienos mokslinės literatūros citavimo analizės rezultatais²⁰. Abiejų tyrimų autoriai 1—5 metų senumo leidių citavimo dažnumą laiko publikacijų senėjimo rodikliu. Taip teigia ir JAV mokslotyriminkas D. Praisas²¹. Tai šiek tiek suprastintas reiškinio vertinimas, kadangi dažnas 1—5 metų senumo leidinių citavimas rodo ne tiek informacijos senėjimo greitį, kiek skaitytojų santykį su informacijos masyvu.

Visų medicinos sričių specialistų bei mokslu darbuotojų IP pastaraisiais metais intensyviai tiria Valstybinė mokslinė medicinos biblioteka. 1984 m. A. Rėkuvienė, T. Dragūnienė bei R. Juškauskienė išanalizavo visų bibliotekos skaitytojų medikų IP²². Apklausa ir bibliotekos doku-

¹⁸ Kostelnickas J. Onkologijos mokslinio tyrimo instituto informatikos skyriaus darbo kryptys // Iš medicinos bibliotekų darbo patirties. — V 1975. — Nr. 3. — P. 73—75.

¹⁹ Vaitkevičius K., Peikštenienė O. Kai kurie Lietuvos TSR kardiologinės informacijos srautų ypatumai // Iš medicinos bibliotekų darbo patirties. — V., 1975. — Nr. 3 — P. 30—51.

²⁰ Раудкис М., Тамулене В., Радзевичюте В. Использование информации... — С. 211—213.

²¹ Прайс Л. Квоты цитирования в точных и неточных науках, технике и не-технике // Вопросы философии. — 1971. — № 3. — С. 152—154.

²² Rėkuvienė A., Dragūnienė T., Juškauskienė R. Skaitytojų informaciniai poreikiai // Sveikatos apsauga. — 1984. — Nr. 10. — P. 8—10.

mentų analizė atskleidė mokslo darbuotojų ir specialistų praktikų labiausiai naudojamus pirminius ir antrinius informacijos šaltinius. Pirminiai informacijos šaltiniai vertinami šitokia seka: 1) mokslo žurnalai, 2) knygos. Šie duomenys sutampa su šalies bei užsienio tyrinėtojų išvadomis^{23, 24}. Nustatyti tinkamiausi antrini informacijos šaltiniai: 1) referatini i žurnalai, 2) signalinės informacijos leidiniai. Nors ir mokslo darbuotojai, ir praktikai pirmenybę teikia tiems patiems informacijos šaltiniams, tyrimas atskleidė daug intensyvesnius mokslo darbuotojų IP. Gautus duomenis palyginus su TSRS MA gamtos mokslų bibliotekos tyrimo duomenimis, paaiškėjo, jog respublikos medicinos mokslo darbuotojai kur kas daugiau naudojami antriniais informacijos šaltiniais: RZ „Current contents“ — 37,5% Lietuvos valstybinės mokslinės medicinos bibliotekos skaitytojų ir 10% TSRS MA gamtos mokslų bibliotekos apklaustųjų, signaline informacija — atitinkamai 56,6% ir 37,5%²⁵. Tai paskatino minėtas autorės nuodugniau panagrinėti mokslo darbuotojų antrinių informacijos šaltinių porcikius²⁶. Anketavimo bei užklausų analizės metu nustatytas įvairių sričių informacijos senėjimo greitis: daugiausia naudojama 5—7 metų literatūra, aktyvaus naudojimo riba — 10 metų. Šie duomenys sutampa su M. Rauckio²⁷ bei K. Vaitkevičiaus²⁸ tyrimų duomenimis ir patvirtina beveik vienodą visų medicinos sričių informacijos senėjimą. Tyrimas taip pat praplėtė žinias apie vertingiausias medicinos darbuotojams antrinės informacijos šaltinius: 1) referatinius žurnalus, 2) signalinės informacijos leidinius, 3) apžvalgas, 4) naujos literatūros biuletenius. Pirmą kartą pabandyta iširti, kaip respublikos medicinos mokslo darbuotojai naudojami katalogais bei kartotekomis: naudingiausias dalyki is katalogas, daugiau nei pusė mokslininkų (58,5%) naudojami abėcėliniu katalogu ir tik ketvirtadalis — sisteminiu (21,07%). Lygiai pusė apklaustųjų mokslo darbuotojų pageidauja teminių kartotekų. Nustatytos ir tinkamiausios medicinos mokslo darbuotojams informacijos pateikimo formos: 1) bibliotekininkų konsultacijos, 2) parodos, 3) apžvalgos. Mažiausiai reikalingos informacijos ir specialistų dienos. Tai visiškai priešinga aukščiau aptartiems technikos mokslo darbuotojų vertinimams.

Dauguma respublikoje atliktų medicinos mokslo darbuotojų ir specialistų IP tyrimų pasižymi metodiniu brandumu ir rezultatyvumu. Tai nulėmė gautų duomenų patikimumą bei išsamumą.

²³ Толличев Д. В. Эффективность некоторых видов документальной информации по оценкам ученых естествоиспытателей // Проблемы деятельности ученого и научных коллективов. — Л., 1973. — Вып. 5. — С. 353—365.

²⁴ Panoff S. R. Dissemination of information derived from the Framination heart study // Bulletin of the Medical Library Association. — 1973. — Vol. 61. — N 4. — P. 426—430.

²⁵ Rėkuvienė A., Dragūnienė T., Juškauskienė R. Skaitytojų informaciniai... — P. 9.

²⁶ Rėkuvienė A., Dragūnienė T., Juškauskienė R. Medicinos mokslinių darbuotojų informacinės reikmės // V Tarybų Lietuvos bibliografų mokslinė konferencija. 1986 m. gruodžio 3—4 d.: Pranešimų tezės. — V., 1986. — P. 37—39.

²⁷ Рауджис М., Тамулене В., Радзевичюте В. Использование информации... — С. 211—213.

²⁸ Vaitkevičius K., Peikštenienė O. Kai kurie Lietuvos TSR... — P. 30—51.

nulėmė gautų duomenų patikimumą bei išsamumą.

Geriausiai respublikoje ištirti chemijos mokslo darbuotojų ir specialistų IP. Juos analizavo O. Voverienė ir R. Varnienė.

8-tajame dešimtmetyje O. Voverienė bibliografinių nuorodų statistinės analizės metodu ištyrė Buitinės chemijos PKB mokslo darbuotojų IP^{29, 30}. Bibliografinių nuorodų statistinės analizės metodą autorė derino su kitais papildomais (anketine apklausa, dokumentų analize), atsižvelgdama į mokslo tiriamojo darbo rūšių specifiką. Ji ypač ryški fundamentaliuosiuose ir taikomuosiuose darbuose. Fundamentaliųjų chemijos mokslo tiriamųjų darbų vykdytojams (toliau — teoretikams) vertingiausi yra pirminiai informacijos šaltiniai: 1) žurnalai, 2) knygos (monografijos), 3) autoriniai liudijimai, patentai, 4) disertacijų autoreferatai, 5) mokslinių darbų ataskaitos. Taikomųjų chemijos mokslo tiriamųjų darbų vykdytojais (toliau — praktikais) labiau vertina antrinius dokumentus, ypač referatinius žurnalus. Pirminiai informacijos šaltiniai vertinami tokia seka: 1) knygos (monografijos), 2) autoriniai liudijimai, patentai, 3) žurnalai, 4) normatyviniai techniniai dokumentai, 5) mokslinių darbų ataskaitos. O. Voverienės teigimu, praktikų intensyvesni tarpšakiniai IP. Rezultatai visiškai patvirtino hipotezę, jog informacijos šaltinių pasirinkimą lemia mokslo tiriamųjų darbų vidiniai dėsningumai. Fundamentaliųjų teorinių darbų tikslas — gauti naują, iki šiol nežinomą informaciją, tad teoretikus labiau domina originali probleminė medžiaga, o ji dažniausiai publikuojama žurnaluose. Praktikams rūpi jau patikrinti duomenys, o šie paprastai pateikiami monografijose³¹.

O. Voverienė eksperimentu patikrino chemijos teoretikų bei praktikų informacijos paieškos plotį. Atskleistas skirtingas panaudotų profilinių žurnalų kiekis įvairaus pobūdžio mokslo tiriamuosiuose darbuose. Autorė nustatė teoretikų bei praktikų informacijos paieškos gylio skirtumą: teoretikus domina dvigubai senesni informacijos šaltiniai (iki 20 metų) nei praktikus (tik 10 metų). Skiriasi ir parankiausias jiems informacijos pateikimo formos: teoretikai labiau vertina bibliografinę informaciją, operatyviai pateikiančią pirminius informacijos šaltinius, o praktikai — faktografinę informaciją. Šie rezultatai padėjo O. Voverienei visapusiškai pagrįsti teiginį, jog vidiniai dėsningumai, objektyviai veikiantys skirtingo pobūdžio mokslo tiriamuosiuose darbuose, nulemia ir informacinių procesų dėsningumus.

O. Voverienė gavo patikimų duomenų Buitinės chemijos PKB informaciniam aptarnavimui gerinti ir patobulino mokslo darbuotojų ir specialistų IP tyrimo metodiką, atskleisdama tyrimo metodų priklausomybę nuo mokslinio darbo pobūdžio³².

²⁹ Voverienė O. Chemikų informacinių poreikių tyrimas // Mokymo proceso optimizavimo bei technizavimo problemos ir kryptys: Resp. konf. pranešimų tezės. — V., 1979. — P. 147—149.

³⁰ Воверене О. И. Выбор и экспериментальная проверка критерия эффективности системы информационного обеспечения // НТИ. Сер. 1. — 1975. — № 4. — С. 9—16.

³¹ Там же. — С. 13.

³² Voverienė O. Chemikų informacinių... — P. 149.

9-tojo dešimtmečio pradžioje R. Varnienė išanalizavo elektrochemikų — Lietuvos TSR MA Chemijos ir cheminės technologijos instituto darbuotojų IP³³. Apklausoje metodu ji nustatė labiausiai elektrochemikų vertinamus informacijos šaltinius: pirmi iš — 1) žurnalus, 2) knygas (monografijas), ir antrinius — 1) referatinius žurnalus, 2) apžvalgas, 3) signalines informacijos leidinius. Šie rezultatai dera su O. Voverienės išvadomis apie chemikų IP, o nesutapimus lėmė elektrochemijos mokslo specifika. Vertingas R. Varnienės bandymas patyrinėti informacijos šaltinių naudojimo priklausomybę nuo tokių parametru, kaip mokslinė kvalifikacija, mokslinio darbo stažas, užimamos pareigos bei darbo pobūdis. Paaiškėjo, jog pirminiais informacijos šaltiniais daugiau naudojasi aukštos kvalifikacijos specialistai, turintys didelį mokslinio darbo stažą bei užimantys aukščiausias pareigas, taip pat mokslininkai teoretikai. Pastarieji duomenys sutampa su O. Voverienės išvadomis.

Antrame tyrimo etape buvo sudaryta speciali profilinės informacijos anketa, kurioje mokslininkai reikšminiais žodžiais nurodė savo teminius poreikius, t. y. jais apibūdino darbo temą. R. Varnienė, S. Paukštienė bei M. Prokopčik, pasitelkusios GASNTI rubrikatorių bei UDK indeksus, šios anketos pagrindu sudarė „Instituto elektrochemikų mokslo darbuotojų teminių interesų rubrikatorių“ Kaip teigia autorės, šis metodas padėjo išvengti subjektyvių vertinimų nustatant elektrochemikų teminius IP bei suderinti teminių interesų modelį su informacinio aptarnavimo sistema³⁴.

9-tajame dešimtmetyje taip pat intensyviai tiriami žemės ūkio specialistų bei mokslo darbuotojų IP. Paminėtini S. Bušmienės, J. Zinkevičienės darbai^{35, 36}. Anketavimo metodu nustatyta, jog žemės ūkio specialistai daugiausia informacijos gauna iš tokių informacijos šaltinių: 1) knygų, 2) laikraščių, 3) žurnalų, 4) informacinių leidinių³⁷.

J. Zinkevičienė atskleidė skirtumą tarp žemės ūkio specialistų ir mokslo darbuotojų pageidaujamo informacijos pateikimo formų: mokslo darbuotojai labiau vertina referatinę bei bibliografinę informaciją. Specialistams gamybininkams reikalingesnė apžvalginė bei faktografinė informacija³⁸. Tyrimo rezultatai padėjo apčiuopti ryšį tarp IP ir juos formuojančių veiksnių: žemės ūkio specialistų IP sąlygoja atliekamų darbų pobūdis, specializacija, kvalifikacija bei užimamos pareigos.

³³ Varnienė R. LTSR MA Chemijos ir cheminės technologijos mokslinio tyrimo instituto elektrochemikų informaciniai poreikiai // Knygotyra. — 1981. — T. 9(16), 2 šas. — P. 76—89.

³⁴ Varnienė R., Paukštienė S., Prokopčik M. Chemijos ir cheminės technologijos instituto darbuotojų informacinių poreikių formalizavimas pagal rubrikatorių // Lietuvos TSR bibliotekinių ketvirtoji mokslinė konferencija: Pranešimų tezės. — V., 1983. — P. 94.

³⁵ Bušmienė S. Žemės ūkio specialistas — knyga — informacija: Sociologinių tyrimų rezultatai ir metodikos rekomendacijos. — V., 1986. — 104 p.

³⁶ Zinkevičienė J. Informaciniai poreikiai // Mokslas ir technika. — 1985. — Nr. 1. — P. 44; Zinkevičienė J. Žemės ūkio specialistų informaciniai poreikiai // Bibliotekų darbas. — 1986. — Nr. 2. — P. 10—11.

³⁷ Ten pat. — P. 10.

³⁸ Ten pat. — P. 11.

9-tasis dešimtmetis ženklus ir pirmaisiais mėginimais teoriškai apibendrinti bei suvokti IP fenomeną, IP teorines, metodologines problemas. Į tikrųjų ir tariamųjų (t. y. įsivaizduojamų) IP egzistavimą atkreipė dėmesį R. Tupčiauskas³⁹. Jo nuomone, nors informacinė veikla yra efektyvesnė, kai aprūpinami tikricijai IP, tačiau ir tariamųjų poreikių tenkinimas — pozityvus reiškinys, kadangi kelia informacijos tarnybų autoritetą ir padeda geriau pažinti IP.

Kai kurie šalies bei užsienio teoretikai siūlo koncentruoti pastangas į probleminių situacijų informacinį aprūpinimą. Tačiau jos labai dinamiškos — nauja informacija gimdo vis naują probleminę situaciją, ir kartais labai sunku nustatyti teminius ir chronologiškai išsprendintų situacijų rėmus. R. Tupčiauskas siūlo teikti informaciją atskiroms vartotojų grupėms, ištyrus faktorius, objektyviai veikiančius jų IP — individo vietą visuomeninėje gamyboje, šakos vystymosi dinamiką, darbo temą⁴⁰.

IP teoriniam ir metodologiniam apibendrinimui reikšmingi O. Voverienės darbai^{41, 42}. Ji pirmoji iš Lietuvos tyrinėtojų, remdamasi patikimais empiriniais duomenimis, atskleidė tokias IP savybes, kaip neatitikimas užklausių visumos bei priklausomybė nuo mokslo tiriamojo darbo pobūdžio.

Atlikta specialistų bei mokslo darbuotojų IP tyrimų respublikoje apžvalga rodo, jog ne visų liaudies ūkio bei mokslo šakų darbuotojų IP nuodugniai ištirti. Dar reikia tikslinti kai kurių technikos mokslo sričių specialistų ir mokslo darbuotojų IP priklausomybę nuo mokslo tiriamosios veiklos pobūdžio. Neatskleista visuomeninių, humanitariųjų mokslų darbuotojų IP specifika. Visai netirti mokslo darbuotojų savišvietos poreikiai.

Daugumą respublikos mokslo darbuotojų ir specialistų IP tyrimų atlikto mokslo tiriamųjų institutų, projektavimo ir konstravimo biurų bei šakinių aukštųjų mokyklų informacijos tarnybų ar bibliotekų darbuotojai. Per mažai pastangų šiam svarbiam reiškiniiui pažinti rodo universaliųjų mokslinės respublikos bibliotekos.

Per du problemas tyrimo dešimtmečius taikyti labai įvairūs metodai. Iki 8-tojo dešimtmečio buvo tiriama šiais metodais: apklausa (anketavimu ir interviu), bibliotekinių dokumentų analize, stebėjimu. Dažnai duomenys rinkti tik vienu metodu. Ypač populiarus buvo anketavimas, nes juo galima aprėpti daug respondentų. Tačiau šiuo metodu gauti duomenys mažai tepadeda realiai pagerinti informacinį aptarnavimą, nes:

³⁹ Tupčiauskas R. Pramonės darbuotojų informacijos poreikių tyrimas // Mokymo proceso optimizavimo bei technizavimo problemos ir kryptys: Resp. konf. pranešimų tezės. — V. 1979. — P. 140—142.

⁴⁰ Tupčiauskas R. Оптимизация обеспечения объективных информационных потребностей // Влияние научно-технической информации на повышение эффективности производства: Тезисы докладов... — Вильнюс, 1982. — С. 11—13.

⁴¹ Voverienė O. Informacinių poreikių struktūra ir savybės // Bibliotekų darbas. — 1985. — Nr. 10. — P. 15—18.

⁴² Voverienė O. Profesiniai informacijos poreikiai. Jų struktūra ir savybės // Informatikos teorija ir metodologija. — V. 1985. — P. 64—73.

1) pateikia labai nedaug naujos, praktiškai nežinomos informacijos, 2) gautų duomenų vertę menkina šio metodo subjektyvumas. Jau 7-tajame dešimtmetyje bandyta mažinti anketavimo subjektyvumą, naudojant fiksuotus temų sąrašus. Tačiau tik nuo 8-tojo dešimtmečio pradėti taikyti metodai, padedantys išvengti subjektyvaus aspekto. Tai mokslo tiriamojo darbo planų, bibliografinių nuorodų statistinės analizės metodai. Respublikos profesinėje spaudoje pastarasis metodas labiausiai propaguojamas. Jis pripažintas priimtinausiu objektyviems IP tirti⁴³. Ypač intensyviai bibliografinių nuorodų statistinės analizės metodas taikomas nuo 8-tojo dešimtmečio vidurio, pradėjus sistemingai tirti įvairių mokslo šakų darbuotojų IP.

Nuo 8-tojo dešimtmečio pabaigos respublikoje labai pakilo bendras tyrimų lygis: beveik neliko darbų, kuriems duomenys būtų renkami vienu metodu. Vis dažniau taikomas kelių metodų kompleksas: taip galima atlikti kryžminę duomenų kontrolę ir padidinti jų patikimumą. Išsiplėtė tyrimų uždaviniai — IP tyrimas vis labiau siejamas su jų tenkinimo būklės analize, patikimesni tapo rezultatai.

Metodiniu požiūriu brandesni mokslo tiriamųjų institutų, projektavimo ir konstravimo biurų darbuotojų atlikti IP tyrimai, nes šie darbuotojai dažniau taiko naujus metodus. Be to, tiriant vienos organizacijos darbuotojų IP, lengviau taikyti objektyvius IP atskleidžiančius metodus. Bibliotekų darbuotojams priimtinausias bibliotekinių dokumentų (ypač užklausų) analizės metodas, derinamas su subjektyviu (apklausos bei kontroliniu) bibliografinių nuorodų statistinės analizės metodu. Tradicinis užklausų analizės metodas, kaip parodė O. Voverienė⁴⁴ atliktas tyrimas, yra vienas iš efektyviausių.

Tiek bibliotekų, tiek informacijos tarnybų darbuotojams tikslinga geriau susipažinti su matematiniais metodais ir dažiau juos taikyti IP tyrimams. Šių metodų rezultatyvumas patvirtintas jau minėtuose moksliniuose darbuose^{45, 46}.

Vilniaus universiteto Mokslinės informacijos katedra

Įteikta 1987 m. sausio mėn.

⁴³ Вoverене О. Анализ библиографических ссылок как метод оценки эффективности информационно-библиотечного обеспечения НИР и ОКР: Автореф. на соиск. учен. степени канд. пед. наук. — Л., 1979; Вoverене О. Метод статистического анализа библиографических ссылок в библиотековедении // НТБ СССР. — 1979. — № 4. — С. 12—18; Вoverене О. Отношение ученых к библиографическим ссылкам // НТИ. — Сер. 1. — 1981. — № 10. — С. 8—12.

⁴⁴ Voverienė O. Profesinių informacijos poreikių tyrimo metodų efektyvumas // Bibliotekų darbas. — 1986. — Nr. 11. — P. 14—15.

⁴⁵ Будрявичюс А. Разработка метода... — С. 14.

⁴⁶ Янулявичене А. Методология прогнозирования... — С. 151—155.

**ИССЛЕДОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ НАУЧНЫХ
РАБОТНИКОВ И СПЕЦИАЛИСТОВ ЛИТОВСКОЙ ССР
(ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ, МЕТОДЫ, РЕЗУЛЬТАТЫ)**

ЛОЛИТА КРУМИНАЙТЕ

Резюме

Исследования информационных потребностей в Литовской ССР, как и во всём Советском Союзе начаты в середине семидесятых годов. За два десятилетия работы над проблемой исследовались информационные потребности научных работников и специалистов сельского хозяйства, химии, медицины, техники. В этой статье сделана попытка установить общие тенденции исследования проблемы в республике, рассмотреть результаты и методы важнейших исследовательских работ. Обзор исследований показал подъём исследовательского уровня в республике, который продолжается с конца 8-го десятилетия, а также выявил недостатки: недостаточно исследованы информационные потребности специалистов и научных работников техники, вовсе не выявлена специфика информационных потребностей научных работников гуманитарного профиля, не исследованы самообразовательные информационные потребности научных работников.

**RESEARCH WORK ON INFORMATIONAL DEMANDS OF SCIENTIFIC WORKERS
AND SPECIALISTS OF OTHER BRANCHES IN LITHUANIAN SSR:
THE MAIN TENDENCIES, METHODS AND RESULTS**

LOLITA KROMINAITE

S u m m a r y

In Lithuania, as well as in Soviet Union, research work on informational demands began in the middle of seventies. During the two decades of research work on this problem professional informational demands of scientific workers and specialists of other branches: farming, medicine, chemistry and technology were investigated. The research survey of informational demands of scientific workers and other specialists has shown the rise in level of research work in our republic that has begun since the beginning of the 8th decade, and also the mistakes and gaps of the problem investigation: informational professional demands are not investigated equally well in all the branches of science and the specific character of informational demands of philologists has not been conveyed, as well the demands of scientific workers to self-education have not been investigated.